

М.В. Арделян, канд. філол. наук

СЕМАНТИЧНИЙ СУБ'ЄКТ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОГО АСПЕКТУ РЕЧЕННЯ

Розглянуто способи та форми вираження семантичного суб'єкта у семантико-синтаксичній структурі речення. Доведено, що саме родовий відмінок, який виконує функцію суб'єкта кількісної ознаки при предикатах кількості, становить абсолютну периферію морфологічних варіантів суб'єкта.

Рассматриваются способы и формы выражения семантического субъекта в семантико-синтаксической структуре предложения. Доказано, что именно родительный падеж, который выполняет функцию субъекта количественного значения при предикатах количества, являет собой абсолютную периферию морфологических вариантов субъекта.

The methods and forms of expressing semantic subject in semantic and syntactic structure of the sentence are considered in the article. It is proved that namely genitive case, which fulfills the function of the subject of quantitative meaning near quality predicates, is an absolute periphery of morphologic variants of the subject.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Учення про суб'єкт речення, зокрема семантичний суб'єкт, спирається на семантико-синтаксичну структуру речення як висловлення, що являє собою зв'язок з дійсністю. При цьому синтаксична наука здійснює аналіз граматичних значень форм слів, які входять до номінативного мінімуму речення, а також лексичного значення цих слів. Такий аналіз доводить комунікативно-змістове призначення синтаксису й сприяє осмисленню типології речення за раціональним розподілом елементів мовної дійсності. До осягнення цього й прагне семантичний синтаксис у руслі сучасних напрямів дослідження семантичного суб'єкта, визначення його способів і форм вираження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття суб'єкта речення цілком справедливо можна віднести до розряду дискусійних. Найбільш ґрунтовно семантичний суб'єкт вивчений на прикладах різного мовного матеріалу (у дослідженні текстів існуючих стилів української і російської мов – І.Р. Вихованець, Д.Д. Вороніна, І.Р. Гальперін, Г.О. Золотова, О.Г. Межов, М.В. Мірченко, М.Я. Плющ, Л. Теньєр, У. Чейф) та з різних наукових поглядів [5; 6].

Наукові роботи з дослідження семантичного суб'єкта, що були здійснені українськими та зарубіжними вченими-синтаксистами, дозволяють розглядати його як один з аргументів значеннєвої структури речення, зумовлений валентністю предиката. Інакше кажучи, семантичний суб'єкт вважають рівноправним компонентом семантичної структури речення, який залежить від валентності предиката. Ця думка належить таким сучасним зарубіжним дослідникам комунікативного синтаксису, як Ш. Баллі, Л. Теньєр, Ч. Філлмор, російським ученим В.Г. Гаку, О.І. Москальській та українським синтаксистам І.Р. Вихованцеві, К.Г. Городенській, А.П. Загніткові, М.В. Мірченкові, В.М. Русанівському.

Мета та завдання статті. Дослідити способи та форми вираження семантичного суб'єкта в семантико-синтаксичній структурі речення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із цікавих напрямів дискусії про суб'єкт може бути монографія Г.О. Золотової „Коммуникативные аспекты русского синтаксиса“. Авторка вважає семантичний суб'єкт, як і предикат, головним семантичним компонентом речення і визначає його як синтаксично незалежний компонент суб'єктно-предикатної структури, що позначає носія предикативної ознаки. Дослідниця, як бачимо, не визнає рівневого підходу до речення і кваліфікує суб'єкт як конструктивну категорію. Посилаючись на думку К. Гаузенбласа про те, що терміном „суб'єкт“ позначаються явища граматичні й позаграматичні, формальні й змістовні загального значення і спеціального, Г.О. Золотова наполягає на тому, що суб'єкт викликає до себе найбільший інтерес в аспекті співвідношення синтаксису та семантики.

Українська дослідниця семантичного синтаксису Н.М. Арват зауважує, що, залежно від семантичного типу предиката, суб'єкт може позначати не лише виконавця дії, а й носія процесу, стану, якісної та кількісної ознак тощо. Подібної думки дотримується й І.Р. Вихованець, який вважає, що обов'язковим суб'єктивним значенням у змісті речення властива вказівка на ставлення суб'єкта думки до відображеної в реченні дійсності [3]. Шведова Н.Ю. більш детально обґрунтовує підхід до означеної проблеми, стверджуючи, що суб'єкт – це той (те), від кого (чого) спрямована дія, стан, сприйняття, відношення або ознака. Отже, звідси випливає висновок, що суб'єкт можна розглядати не просто як активну субстанцію, як це обґрунтовують Т.П. Бабина, В.Г. Гак, С.Д. Кацнельсон, але й припускати для нього можливість бути пасивним, що теж впливає з характеру предиката. У зв'язку з цим автори „Русской грамматики“ (1980) вирізняють два найзагальні-

ші значення суб'єкта: активної дії та неактивного стану. Згідно з цим можна зробити висновок, що так званий принцип „активності” суб'єкта не завжди виправдовується – він, зазвичай, залежить від специфіки конструкції речення. Отже, „активний” суб'єкт є лише в конструкціях із предикатами дії. Ознака ж пасивності притаманна семантичному суб'єктові, породженому предикатами стану.

Найдокладніше і всебічно охарактеризував суб'єктні синтаксеми І.Р. Вихованець. Він вирізнив цілу низку різнопланових диференційних ознак, що репрезентують їх як окремий тип субстанційних синтаксем. Учений вважає, що таким субстанційним синтаксемам властиві:

- суб'єктна семантико-синтаксична функція;
- лівобічна валентна позиція стосовно предиката в елементарному реченні;
- активність (із предикатами дії);
- поєднання з усіма валентними класами та семантичними типами предикатів;
- найширша семантична диференціація;
- найбільша кількість морфологічних варіантів;
- типова центральна формально-синтаксична позиція підмета;
- типова комунікативна позиція теми (даного) під час актуального членування речення [3].

Наведені ознаки, безперечно, засвідчують, що суб'єктна синтаксема є центральною в семантично елементарно простому реченні. Спираючись на них, І.Р. Вихованець, а пізніше й О.Г. Межов виділили п'ять семантичних різновидів суб'єктних синтаксем: суб'єкт дії, процесу, стану, якісної та кількісної ознаки. Отже, на сучасному етапі розвитку синтаксичної науки суб'єкт кваліфікують здебільшого як компонент семантико-синтаксичної структури речення. Він відіграє важливу роль у змістовій організації речення. Його головна власне семантична функція, пов'язана з позамовним світом, – ідентифікувати предмет дійсності, про який ідеться. Суб'єктна синтаксема, крім того, разом із предикатом формує всі типи речень української мови, отже, без усебічного дослідження цієї мінімальної одиниці не можна глибоко пізнати природу речення як основної синтаксичної одиниці.

У сучасній українській мові категорія суб'єкта має спеціалізовані морфологічні засоби свого вираження. І.Р. Вихованець зауважує, що до морфологічних варіантів суб'єкта в елементарних простих реченнях належать називний, давальний, знахідний та родовий відмінки іменників. Учений обґрунтував положення, що в граматичній системі сучасної української мови закріпилися ієрархічні відношення між суб'єктними формами. Суб'єктним відмінком першого рангу, а отже, основ-

ним морфологічним варіантом суб'єкта виступає в сучасній українській мові називний відмінок [3]. У нього широкий функціональний діапазон, оскільки він може поєднуватися з предикатами дії, процесу, стану, якості і локативними предикатами.

Давальний відмінок як морфологічний варіант суб'єкта має вузьку сферу поширення. Суб'єктна функція давального відмінка стосується лише одного її значення – функції суб'єкта стану. Найбільше давальний відмінок закріпився у функції суб'єкта стану в елементарних простих реченнях із предикатами стану *весело, радісно, хороше, сумно, нудно, тепло, холодно, жаль* та ін. [2].

В обмежених лексичних умовах використовується морфологічний варіант суб'єктної синтаксеми – знахідний відмінок. Знахідний суб'єкта стану сполучається з компактною групою дієслів стану на зразок *лихоманити, морозити, тіпати, трусити, трясти, нудити*.

Висновки. Отже, абсолютну периферію морфологічних варіантів суб'єкта становить родовий відмінок, який виконує функцію суб'єкта кількісної ознаки при предикатах кількості.

Список літератури

1. Арделян, М. В. Складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення в сучасній українській мові [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 : затв. 15.01.2003 / Арделян Марина Володимирівна. – Х., 2002. – 211 с.
2. Белошапкова, В. А. Современный русский язык. Синтаксис [Текст] / В. А. Белошапкова. – М. : Высш. шк., 1977. – 248 с.
3. Вихованець, І. Р. Граматика української мови. Синтаксис [Текст] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 348 с.
4. Крючков, С. Е. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения [Текст] / С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов. – М. : Просвещение, 1977. – 191 с.
5. Ломакович, С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : [Текст] : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 : затв. 24.07.1993 / Ломакович Світлана Володимирівна. – Тернопіль, 1993. – 382 с.
6. Современный русский язык [Текст] / под ред. В. А. Белошапковой. – М. : Высш. шк., 1989. – 800 с.

Отримано 30.10.2011. ХДУХТ, Харків.

© М.В. Арделян, 2011.